

Kanovszki Renáta: A személypercepció, a sztereotípa és az előítélet megjelenése a pszichológiai szakirodalmakban

1. Bevezetés

A tanulmány célja a személypercepció, a sztereotípa és az előítélet témakörének körüljárása. Témaválasztásomat indokolja, hogy egyetemi képzésben résztvevő hallgatóként tapasztalataim azt mutatják, hogy a köz- és felsőoktatásban egyaránt megfigyelhető – a tanulók, ill. hallgatók körében - a személypercepcióban használatos túlzó sztereotípiák alapján történő percepció, ill. gondolkodás. Ebből kifolyólag szerettem volna jobban elmélyülni a témában.

A tanulmány elkészítése során célom a témához kapcsolódó szakirodalmak és kutatások alapos áttanulmányozása, a szakirodalmi háttér feltárása, többek között a következő szerzők munkásságára támaszkodva: Allport, Gordon W. (1977); Aronson, Elliot (1978); Csepeli György (1997); Dencső Blanka- Sik Endre (2007); Enyedi Zsolt- Fábán Zoltán- Sik Endre (2004); Erős Ferenc (2007); Kovács Mónika (2010); Ligeti György (2006); Örkény Antal-Váradai Luca (2010)

2. Előítélet és sztereotípa

Ebben a fejezetben a szakirodalmi háttér feltárásával szeretném bemutatni a személypercepció működését, a sztereotípa és az előítélet fogalmának széleskörű értelmezését, valamint kialakulásuknak okait és befolyásoló tényezőit. A teljesség kedvéért kitérek a Magyarországon meglévő előítéletek területeire, a hazai és

nemzetközi vizsgálatok fényében. A szakirodalmi háttér feltárásával úgy válhat teljes egészé a tanulmány, ha az előítéletesség csökkentésére irányuló törekvéseket is megemlítem hazai és nemzetközi viszonylatban is, habár a hangsúlyt a magyarországi törekvésekre helyezem.

2.1. A személypercepció működése

A társas interakciók során képessé kell válnunk a sikeres kommunikáció érdekében társunk viselkedésének helyes észlelésére. A pontos személypercepcióhoz azonban jártasság és gyakorlat szükséges. A szociális észlelés során általában nem a külső fizikai, hanem a közvetlenül nem megfigyelhető tulajdonságokon van a hangsúly (pl.: intelligencia, jellem). Az észlelés során elfogultak lehetünk, hiszen előzetes érzelmeinkkel, tapasztalatainkkal, attitűdünkkel, motivációnkkal, burkolt személyiség-elméletünkkel befolyásoljuk ítéletünket. A burkolt személyiségelmélet felhalmozott hipotézisek és elvárások összessége. George Kelly szerint előzetes tapasztalatainkat és ismereteinket, mint egy sablont rávetítjük a világra a könnyebb megismerés céljából. Az új ismereteket ezekbe a konstruktumokba, a világ osztályozására szolgáló kategóriákba próbáljuk beilleszteni. Gordon Bower szerint érzelmi állapotunk meghatározza, hogy éppen milyen konstruktumok állnak a rendelkezésünkre. Hajlamosak vagyunk arra, hogy a hozzánk hasonló embereket pozitív, míg a tőlünk különbözőeket negatív tulajdonságokkal ruházzuk fel. A pontosság növekszik, ha az észlelt személyt ismerjük, vagy egyszerű személyiséggel rendelkezik, esetleg tulajdonságai jól megfigyelhetők. A személypercepció sikeressége függ az észlelő tulajdonságaitól, érzelmi állapotától, a célszemélytől és a helyzettől. Azonban ha jól

észleljük egy csoport általános jellemzőit, akkor nem vesszük figyelembe a tagok egyediségét. A személyészlelés tipikus hibaforrása ez a fajta beskatulyázás. A személyészlelés problémái ezzel az osztályozással függenek össze. Az emberekről alkotott ítéleteket személy-prototípusnak nevezzük. Ezek ismeretsémák a megismert környezetről. A bonyolult személyek, akik több típus keverékéből állnak nagyobb benyomással rendelkeznek, és emlékezetesebbek. Hajlamosak vagyunk arra, hogy az adott kategóriába sorolt emberek azon tulajdonságait, amelyek ellentmondásosak az általunk megalkotott képpel, azt mellőzzük, eltorzítjuk. Vagyis a projekció segítségével rávetítjük azt a képet, amit mi magunk látni szeretnénk. A világ megismeréséhez szükségünk van ezekre a leegyszerűsített képekre, sztereotípiákra. Azonban ez nem csak segíti, hanem hátráltatja is a személyészlelést. Gyakran érdekeink vezetnek oda, hogy az osztályokat eltorzítva észleljük. Ezt nevezzük motivációs elfogultságnak. Elfogultságunk önmagunkat beteljesítő jóslatok forrásává is válhat.⁷²

A személyészlelés során meghatározó az első benyomás, melynek kialakítását számos modellel magyarázzák. A *Gestalt* szerint a központi vonásoknak van nagy szerepe a benyomásoknál, amit Solomon Asch is támogat. Fishbein és Hunter azonban az összegzési modell mellett foglal helyet, miszerint a személy által birtokolt jellemzők értékének összessége alakítja ki a benyomást. Anderson átlagolási modellje viszont a jellemzők számtani átlagával magyarázza a benyomás kialakulását. Azonban az észlelt tulajdonságok függenek a háttértől, az adott helyzettől és körülményektől, előzetes információinktól. A benyomást alakító torzítások között meg kell említeni a holdudvarhatást, amely szerint egy észlelt tulajdonság összhangban van egyéb

⁷² Forgács József (2002) 31- 68.o., Csepeli György (1997) 316-317.o.

tulajdonságokkal is. Tipikus példája, amikor a külső megjelenéshez párosítjuk az elképzeléseinknek megfelelő tulajdonságokat. Emellett befolyásoló erővel bír a tulajdonságok megismerésének sorrendje, az elsőbbségi és újdonsági hatás is. Az utoljára kapott információ frissebben él az emlékezetben, ezért lehet befolyásoló hatása. A negatív első benyomásokat sokkal nehezebb megváltoztatni a pozitív értékelésnek. Ennek oka, hogy a negatív cselekedetek nem felelnek meg a társadalmi normáknak, ezért valószínűleg egyéni és informatív jellemzőket hord elkövetője.⁷³

2.2. Az előítélet és a sztereotípiá fogalmának ismertetése a szakirodalmak alapján

Az előítéletekkel számos szakirodalom foglalkozik. Forgács József munkájában a fogalom lényegét a következőképpen írja le:

Az előítélet olyan ellenséges vagy negatív attitűd egy csoporttal szemben, amely téves vagy nem teljes információkból származó általánosításokon alapul”.

Allport, Gordon W. megfogalmazása szerint

[a]z előítélet valamely személlyel szemben érzet idegenkedő vagy ellenséges attitűd, melynek alapja pusztán annyiban van, hogy az illető személy egy adott csoporthoz tartozik, és ennek következtében feltételezik róla, hogy a csoportnak tulajdonított negatív tulajdonságokkal ő is rendelkezik

⁷³ Forgács József (2002) 71-90.o.

Mindenkinek vannak előítéletei, legyen az etnikai, nemzetiségi, faji, vallási stb. Elméletileg megkülönböztetünk egymástól pozitív és negatív előítéletet. Bizonyos jellemvonások túláltalánosítását nevezzük sztereotipizálásnak. Ennek az a lényege, hogy az adott tulajdonságot egy csoport minden tagjaira rávetítjük, anélkül, hogy tisztában lennénk a tagok különbözőségével, egyediségével és az információ igazságtartamával. Hofstatter a csoportközi sztereotípiaképzés, négyféle módját különbözteti meg: az első a kis jelentőséggel bíró különbségek felnagyítása, a második a tényleges különbségek túlzott hangsúlyozása (pl.: bőrszín), a harmadik a különbségek társítása bizonyos vonásokkal, a negyedik az adott csoport alakjainak előtérbe állítása, gyakoriságának eltúlzása. Gyakorlatilag ezzel egyszerűsítjük le a világszemléletünket, hiszen úgy gondoljuk, hogy a sztereotípiá tapasztalaton alapul, holott általában szóbeszédnek következtében születik. Különleges esete az attribúció, azaz a tulajdonítás, vagyis az oksági következtetések. Ez azt takarja, hogy bizonyos cselekményeknek és viselkedési formáknak okokat tulajdonítunk, túlménoen az adott információon. Saját sikereinket kiváló képességeinknek és nagy tudásunknak tulajdonítjuk, míg kudaraink okát az adott körülményekben nem pedig saját magunkban keressük. Ellenben ha más sikertelenségét próbáljuk megmagyarázni, akkor azt rossz képességeinek, felkészületlenségének tulajdonítjuk. Az előítélet negatív attribúciókat és sztereotípiákat hoz létre, és körforgásban ez visszahat az egész folyamatra. Az attribúcióelméletek tartalmazzák azokat a szabályokat és feltevéseket, amelyekkel az emberek viselkedését, cselekedeteik okait próbáljuk megmagyarázni.

Heider szerint egyetemes jellemzője az emberiségnek, miszerint minden történésnek okot tulajdonít, legyen az külső nyomás vagy elvárás, vagy belső ok következménye. Attribúciós stratégiáinkat befolyásolja a neveltetés, a politikai érzelem, a nem, a személyiség, a motiváció. A mély előítéllettel rendelkező egyéneket semmilyen információ nem ingathat meg elképzeléseikben. Az előítéletek okai között szerepel a személyiség öngazolási szükséglete, a státusz és hatalom szükséglete, a gazdasági és politikai konkurencia, a társadalmi normákkal fennálló konformitás, és az áthelyezett agresszió. Ezeket majd a következő fejezetben fejtem ki részletesebben.⁷⁴

Az előítéletet funkciója szerint Katz négy kategóriába sorolta: Az instrumentális funkció kialakulását a külvilág jutalmi és büntetési szabályozzák, ezért könnyen megváltoztathatók. Az énvédő funkciót az egyén belső konfliktusai hozzák létre, ezért nehezen változtathatók meg. Az érték kifejező attitűd segíti az egyént hovatartozásának a kifejezésében. Az ismereti funkció célja a világról való képalkotás és az élet megismerése. A felvilágosításoknak ezért fontos szerepe lehet e vélemények megváltoztatásában.

Saját előítéletességünkhöz való viszonyunk alapján, szintén négy típust különböztünk meg, melyeknek háttérében a világnézet és az értékek különbözősége áll. Az előítélet-mentesek azok, akik tisztában vannak saját előítéleteikkel és sztereotípiáikkal, de ezek nem befolyásolják őket. Az ambivalensekre az jellemző, hogy elutasítják a hagyományos előítéleteket, de mégis ambivalensek a kisebbségek

⁷⁴ Allport, Gordon W. (1977) 38. o., Aronson, Elliot (1998) 211- 219.o., 225.o., Csepeli György (1997) 475-478.o., Forgács József (2002) 91- 115.o.

iránt, akikkel próbálják az interakciót a minimálisra szorítani. Igyekeznek előítéletmentesnek mutatkozni, de nonverbális jelzéseik elárulják igazi véleményüket. Az átlagosan előítéletesek kritika nélkül elfogultak a saját csoportjuk iránt, és elkülönítik magukat a kisebbségtől éles határok kijelölésével. A szélsőségesen előítéletesek csoportjára a jobboldali tekintélyelvűség, a szociális dominancia orientáció, a bünbakképzés és a kirekesztő politika lesz a jellemző, a saját csoport dominanciájának kiemelése céljából.

Az egyéni különbségek mellett figyelembe kell vennünk a társadalom viszonyát az előítéletekhez. Ha erős szankciók követnek egy diszkriminatív viselkedést, akkor az elfogadott normához fogja az is igazítani viselkedését, aki fogékony az előítéletes viselkedésre. Azonban az elfojtásból pont az ellenkező következhet, ugyanis az előítéletek felerősödhetnek.⁷⁵

Az előítéletesség öt fokozatát különbözteti meg Allport, Gordon W. beszél a szóbeli előítéletességről, amikor előítéletes beszédben nyilvánul meg az ellenszenv. Ha ez nyilvános szférában hangzik, akkor gyűlöletbeszédnek, vagy uszításnak nevezzük. Minél spontánabban és logikátlanabban következik be a szóbeli előítéletesség, annál erősebb ellenszenvet fejez ki. A második fokozatot az elkerülés jelöli, a harmadikat a hátrányos megkülönböztetés, vagyis az elkülönítés (szegregáció), és a koncentráció. Hátrányos megkülönböztetésről akkor beszélünk, ha a személytől vagy a csoporttól megtagadjuk az egyenlő bánásmód esélyét. A gyakorlat szerint a hátrányos megkülönböztetést általában burkolt és közvetett formában alkalmazzák. A megkülönböztetés intézményes formát ölthet a polgári jogokból való kizárással, ilyen

⁷⁵ Kovács Mónika (2010) 13-14.o.

jellegűek a Harmadik Birodalomban alkalmazott faji törvények. A negyedik fokozata a fizikai agresszió, majd ezt követi az üldözés és kiirtás. Az erőszak alkalmazásának kedvező melegágyat biztosít a meleg- forró időjárás, mivel fokozza az ingerlékenységet és kényelmetlenséget okoz. Valamint arra készíti az embereket, hogy elhagyják az otthonaikat, egymással kapcsolatba kerülve fokozódik a konfliktusforrás lehetősége. A lázongások általában nyári vasárnapokra esnek. A legfogékonyabbak rá a fiatalok, mert ők könnyebben vissza tudják idézni a gyermekkorukban ért sérelmeket, amely azóta is frusztrálja őket.⁷⁶

2.3. Az előítéletesség és sztereotipizálás kialakulásának okai és befolyásoló tényezői

Az előítéletek okai között szerepel a személyiség önigazolási szükséglete, a státusz és hatalom szükséglete, a gazdasági és politikai konkurencia, a társadalmi normákkal fennálló konformitás, és az áthelyezett agresszió. Azok az egyének, akiknek társadalmi státusza alacsony vagy hanyatló jellegű az fogékonyabb az előítéletekre. Egyrészt azért mert így fölényben érezhetik magukat a náluk is rosszabb helyzetben lévő csoportoknál, versenytársakat látnak bennük a munkaerőpiacon, alacsony műveltségük miatt világképük leegyszerűsített, az adott helyzet miatt frusztráltabbak és agresszívabbak. Vizsgálatok által kimutatható, hogy amint csökken a munkalehetőségek száma, úgy nő a diszkriminatív viselkedés is, hiszen kiéleződik a verseny a munkaerőpiacon.⁷⁷ Tehát az előítélet nem vezethető vissza egyetlen okra, forrása igen sokrétű. Az okok közül ki kell emelni a saját csoport az ingroup

⁷⁶ Csepeli György (1997) 499-500.o.

⁷⁷ Allport, Gordon W. (1977) 47-48. o., 95-120.o., Aronson, Elliot (1998) 225-228.o.

felértékelését, a másik outgroup csoporttal szemben. Az elfogultság célja a saját csoport érdekeinek elérése, ami által az egyén részesül a szimbolikus és materiális javakból, valamint a csoport társadalmi státuszából. Ez a versenyhelyzet okozza a köztük lévő konfliktust és a sztereotípiák, előítéletek kialakulását a dominancia fenntartásáért.⁷⁸ Ezt támasztja alá Muzafer Sherif cserkésztabori kísérlete, ahol 12 éves fiúkat véletlen kiválasztás alapján az Ördögök és Buldogok csapatába soroltak. Megtanították a gyerekeket az együttműködésre, a közös munkára, különböző feladatok elvégzésével pl.: közös főzés, kötélhíd építése stb. Miután megszületett a csoporton belüli összetartozás, a kísérletvezetők konfliktus helyzeteket teremtettek jutalomért zajló versenyszerű játékokkal (rögbi, baseball), és eltérő élelmezéssel. Miután a konfliktus odáig fajult, hogy a gyerekek egymásnak estek, a vezetők beszüntették a kísérletet, azonban nehezen tudták a feszült helyzetet megszüntetni. A feszültség és ellentét feloldásához, újból a gyerekek közös munkájára volt szükség, aminek következtében csökkent az ellenségeskedés.⁷⁹

A csoportok tagjai konformista magatartást tanúsítanak a fent említett célok elérése végett. A konformitás egy személy viselkedésének, vagy véleményének a megváltozását, egy egyéntől vagy csoporttól teszi függővé, valódi vagy vélt nyomás következtében. A csoportban elvégzett feladatok esetében a pszichológusok felfedezték a társas serkentés és gátlás jelenségének hatását. Robert Zajonc szerint a társak jelenléte akkor serkenti a teljesítményt, ha a feladat egyszerű és jól begyakorolt, azonban gátolja, ha a feladat új és bonyolult. A konformista magatartást Solomon

⁷⁸ Fábíán Zoltán- Sik Endre (1996) 382.o., Kovács Mónika (2010) 8-10. o.

⁷⁹ Aronson, Elliot (1998) 228.o.

Asch vonalkísérlete kitűnően bemutatja. A kísérlet lényege, hogy X hosszúsága vonal hosszát kell meghatározni, az A,B,C, vonalak hosszúságához viszonyítva. A vizsgálatban 5 résztvevő van, közülük az egyik a kísérlet vezetője. A vizsgálatba beavatott személyek direkt rossz megoldást mondanak, aminek következtében a többség véleményét követve a vizsgálatba be nem avatott személyek is ugyanazt a választ adják meg. Ennek oka a többség rokonszenvének elnyerése, vagyis a normatív befolyásolás. (Informatív befolyásolásról akkor beszélünk, ha a csoport új ismereteket, információkat bocsájt az egyén számára.) A csoportbefolyásolásnak való automatikus engedelmességet Le Bon írta le először. Abban az esetben, ha a kísérleti személy ellenvéleményét más is támogatja, akkor csökken a többségi véleményhez való alkalmazkodás. Általában azok a személyek hajlamosabbak engedelmeskedni a csoportnyomásnak, akik alacsonyabb önértékeléssel rendelkeznek, bíznak a szakemberekből álló csoport véleményének, a csoport tagjaival fontos kapcsolat fűzi őket össze, el akarják kerülni a visszautasítást, büntetést, illetve jutalomban akarnak részesülni azáltal, hogy befogadják őket a csoport. Fontos megemlíteni azt a befolyásoló tényezőt is, hogy a csoport viselkedése mutatja meg számunkra azt, hogy miként kell cselekedni bizonyos szituációban, tehát mások megfigyelése és követése információszerzés céljából történik. A többségi vélemény elfogadását a kultúrából származó különbségek is befolyásolják. Ezek alapján kimutatták, hogy a norvégok konformabbak a franciáknál, az amerikaiak pedig a japánoknál. Ami a nemeket illeti, a nők akkor alkalmazkodóbbak a férfiaknál, ha a kísérletvezető férfi, vagy a feladat férfias jellegű. A társas befolyásolásra adott reakciókat behódolásnak, azonosulásnak,

vagy internalizációnak nevezzük. Behódolás során a jutalom elnyerése és a szankciók elkerülése motiválja a személyt. Tehát a hatalom a legfontosabb tényező ebben az esetben. Az azonosulás az identifikáció során, a személy a befolyásolóhoz szeretne hasonlítani, annak érdekében, hogy pozitív viszony alakuljon ki köztük. Itt a vonzerőn van a hangsúly. Az átvett véleményekben és értékekben hinni is kezd az egyén. A fő komponens a hitelesség. Azonban ez csak addig áll fent, ameddig az adott személy fontos a számunkra, vagy ameddig nézeteit fenntartja, vagy nem találkozunk meggyőző ellenvéleményekkel, vagy nem ébred fel bennünk az igazság iránti vágy. Az internalizáció a legtartósabb társas befolyásolás, ugyanis a vélekedés elfogadása belülről jutalmaz. Aronson szerint a konformistát a csapatjátékos, a nonkonformistát pedig az egyéniség, esetleg a deviáns kifejezéssel azonosítják az emberek. Annak megítélése, hogy melyik magatartás a kívánatos, az szituációfüggő. Most nézzünk meg néhány konkrét esetet. Albert Speer emlékiratai szerint, aki Hitler egyik tanácsadója volt, a Führer környezetében a konformizmus uralkodott. Egyrészt senki sem kételkedett a parancsaiban, azokat ésszerűnek tartották, ezért fel sem merült az ellenszegülés gondolata. Másrészt a szembeszegülésnek súlyos következményei lettek volna, amit nem vállaltak a vezérkar tagjai, holott lehet, hogy több ezer ember életét megmenthették volna. Most nézzünk meg egy másik esetet. New Yorkban halálra késelték hajnali három órakor egy Kitty Genovese nevű nőt, akinek halálát 38 lakó nézte végig anélkül, hogy bárki is közbelépett volna, vagy segítséget hívott volna. A be nem avatkozás konformitásnak tekinthető. Ha sokan vannak jelen egy ilyen szituációban, akkor a felelősségérzete megoszlik, ezért csökken az esélye annak, hogy

bárki is közbelépjen. Azonban a Yosemite Nemzeti Park kempingjében lejátszódó esett pont ennek az ellenkezőjét igazolja. Egy kiáltás hallatszott éjszaka az egyik sátorból, és mindenki odarohant, holott nem is történt baj, csak a gázkályha hirtelen fellobbanó lángja megijesztette a tulajt. Itt az emberek azért siettek egymás segítségére, mert az azonos érdeklődési körű, és az elszigetelt helyen összezárt emberekben kialakul az egymásrautaltság érzése.⁸⁰

A szociális tanuláselméletek szerint a család, a kortárs csoport, a média mintául szolgálhat ahhoz, hogy a gyermek elsajátítsa a társadalom normáit, értékeit, viselkedési formáit, amelyekhez már pozitív és negatív értékelést is tud kapcsolni. Kende Judit tanulmánya a 4-7 éves kisgyerekek etnikai előítéleteinek és sztereotípiáinak első magyar vizsgálatát mutatja be a romákkal, kínaiakkal, fekete bőrűekkel kapcsolatban. A gondolkodás fejlődése ebben a korban már lehetővé teszi, hogy a gyerekek észrevegyék az emberek közötti külső fizikai különbséget és belső tulajdonságaik egyediségét. Mivel a szocializációjuk során ez az időszak, amikor azonosulnak saját csoportjukkal, és annak normáinak megfelelő attitűdöket alakítanak ki a külső csoportokkal szemben, fontos hogy segítsük előítélet-mentes gondolkodásuk fejlődését. Az előítéletek fejlődésének szociális kognitív elmélete szerint fontos, hogy ilyenkor milyen viselkedésmintákat sajátítanak el, hiszen már az óvodás csoportok is a társadalom értékrendszerét rekonstruálják, ami a felnőtt magyar társadalom attitűdjeivel és sztereotípiáival van összhangban.⁸¹

⁸⁰ Aronson, Elliot (1998) 31-63.o. , Forgács József (2002) 295-304.o.

⁸¹ Kende Judit (2010) 135, 141 o.

Clark és Clark az 1940-es években végzett vizsgálata is azt támasztja alá, miszerint a fekete kisgyermek már 3-4 éves korban úgy gondolják, hogy nem jó feketének lenni, ezért szívesebben játszanak fehér babákkal, mert azokhoz pozitív tulajdonságokat kapcsolnak. Philip Goldberg egy 1960-as kísérletében arra kérte a női egyetemi hallgatókat, hogy értékeljenek bizonyos tudományos cikkeket. A vizsgálat során magasabb értékelést kaptak a férfiszerző által írt tanulmányok, míg a nőket alacsonyabb rendűként tüntették fel. A nők teljesítményének lebecsülése már a korai életszakaszban elkezdődik és az önattribúciókra is kiterjed. A társadalom a férfiaktól várja a sikert, és kudarcukat elítéli. Emiatt hamar talpra tudnak állni és felküzdeni magukat a csúcsra. A nők sikereit azonban vagy elszántságuknak, vagy szerencsájüknek tulajdonítják. Emiatt ha kudarcot vallanak sokkal elnézőbbek velük. Ebből következik, hogy a nők hajlamosabbak arra, hogy feladják a versenyhelyzeteket. Frank Sistrunk és John McDavid kísérletei azt bizonyítják, hogy a nőket és férfiakat eleve úgy nevelik, hogy bizonyos témakörök iránt ne érdeklődjenek. Ezért van az, hogy a nők a férfias dolgokban a férfiak pedig a nőies dolgokban könnyebben befolyásolhatóbbak. Daryl és Sandra Bem szerint a társadalom nőellenes előítéletei egy nem tudatos ideológia megnyilvánulása. Le Vine és Campbell megkülönböztet egymástól autosztereotípiát, mely egy csoport pozitív értékeinek ad hangot, illetve heterosztereotípiát ami negatív tulajdonságokat ölel fel egy adott közösség irányába. A társadalom magában hordozza ezt a sztereotíp nézőpontot és generációról generációra továbbadja, ebbe a kultúrkörbe szocializálódva. Az egyén konform módon elfogadja, szubkultúrája normáinak meghatározó attitűdjeit. Ruth Harley vizsgálatai szerint már

az 5 éves gyerekeknek is van elképzelésük a férfi és női szerepekről. Azok a nők, akik a hagyományos nemi szerep szerint váltak felnőtté, nincsenek ambícióik és kevesebben vesznek részt felsőoktatásban. A nők öntudatra ébredése a férfiak számára is előnyös, hiszen ez által a férfiakra vonatkozó szerepelőírások is változnak. Kay Deaux és Tim Emswiller kimutatták, hogy ha a nemi és társadalmi szerepekkel kapcsolatos sztereotípiák elég szilárdak, akkor azt még az a csoport is átveszi, amelyre vonatkozik. Nyugat- Virginia egyik bányavárosában a néger és fehér bányászok a föld alatt együttműködnek, míg a föld felett elkerülik egymást. Pettigrew szerint ennek oka a társadalmi normákhoz való alkalmazkodás, azaz a konformitás. Mivel a konformitás az előítéletesség egyik tényezője, azáltal, hogy előítéletesebb területre költözünk, magunk is azzá válunk, hiszen be akarunk illeszkedni az adott közegbe. Az előítéletes normákhoz való ragaszkodás oka lehet az is, hogy nem áll rendelkezésünkre elegendő információ, ezért a túlsúlyban lévő téves véleményeknek, kósza híreknek hiszünk. Kiváló erre Shakespeare Velencei kalmár című műve, amiben a zsidókkal kapcsolatos sztereotípiáknak ad hangot, holott már 300 évvel a darab elkészülése előtt kiűzték őket Angliából. Ezeket az attitűdöket a jog és az intézményrendszer is fenntarthatja. A dél-afrikai fehérek úgy vélik, hogy a bűncselekményeket a négerek követik el, hiszen őket látják közmunkásként. Ennek az oka valójában az, hogy törvényeik tiltják a fehérek közmunkára ítéletét. A szegregációnak ez a formája az alsóbbrendűséget sugallja.⁸²

Az emberek mesterséges kategóriákat alakítanak ki a fizikai különbségek alapján. A kategorizáció automatikus folyamat, amely a közelség, hasonlóság és a közös sors alapján sorol együvé embereket. A csoport-hovatartozás attól függ, hogy az

⁸² Aronson, Elliot (1998) 211-121.o., 216-217.o., 222.o., 234-236.o., Csepeli György (1997) 479-480.o.

adott személy hova sorolja be önmagát, a saját csoportja hogyan határozza meg, illetve más csoport hova sorolja. Ezután történik meg a sztereotípiák felállítása, azaz a túláltalánosítás. Az előítéletek és sztereotípiák fennmaradását az emlékezési folyamat is segíti, ugyanis jobban emlékszünk az elhangzott állításoknak megfelelő információra, mint az annak ellentmondóra. Az Implicit Asszociációs Teszttel (IAT) végzett kutatások igazolják, hogy a pozitív tulajdonságokat a magas státusú csoportokkal, míg a negatív tulajdonságokat az alacsonyabb státusú csoportokkal párosítja az ember. Ez alapozza meg az észlelés torzulását. A felállított nézetek öröklődését a magas státuszú csoportok társadalomban betöltött helye biztosítja, ugyanis meghatározó szereppel rendelkezik a kulturális életben.⁸³

Tehát a személyiségfejlődés korai szakaszában keresendő a szakemberek szerint az előítéletes viselkedés gyökere. A tekintélyelvű (autoriter) személyiségelmélet a II. világháború utáni, Egyesült Államokban született, az emigráns Frankfurti Iskola képviselőinek közreműködésével. A kiinduló feltételezés az volt, hogy a külön-féle ideológiák és attitűdök a személyiség szerkezetében sajátos funkciókat töltenek be. Adorno és munkatársai a II. világháború kegyetlenségeire képes emberek tetteit azzal magyarázzák, hogy a családi nevelés melyben az egyén részesült a szeretet megvonásán alapult, ami miatt önbizalomhiány és másoktól való függőség alakult ki. A szülők szigorúan tiltottak és büntettek minden olyan nonkonformnak tartott viselkedést, amelyet nem tartottak méltónak saját státuszukhoz, ezáltal félve a társadalmi presztízs elvesztésétől. A szülők, majd a szuperego által tiltott ösztönök a

⁸³ Aronson, Elliot (1997) 211.o., F. Lassú Zsuzsa és Elekné Szarvas Anett (2000) 229.o., Kovács Mónika: (2010) 11. o.

személyiségen belül frusztrációt okoznak. Emiatt a kialakult megvetést a szülők iránt, bűntudat és elfojtás kíséri, ami kivetítődhet a gyengébb csoportokra. Azaz a belső feszültséget a bűnbakképzés mechanizmusa révén próbálják csökkenteni. Az így felnőtt emberek nemcsak mások, de saját maguk fájdalmára is érzéketlenné válnak. Az ilyen típusú emberek fogékonyak a totális diktatúrák iránt. Gondolkodásmódjukra a merevség, a gyengeség elutasítása, a gyanakvás, a megtorlás elfogadása jellemző. Altemeyer ebből kiindulva alkotta meg jobboldali tekintélyelvűség elméletét, melyet az említett szorongásra vezet vissza, és kibontakozását az etnocentrizmusban látja. Szorongásukból következik agressziójuk, saját csoportjuk normáinak a felértékelése, és az ezeknek nem megfelelő nonkonform viselkedés elítélése. Az előítéletességgel szoros kapcsolatban álló másik személyiségjellemző, a magas fokú szociális dominancia orientáció. Ez együtt jár az emberek közötti egyenlőség elutasításával, és a mások fölötti uralkodás vágyával. A szociális dominancia orientáció fokát biológiai és szocializációs okok is befolyásolják. Pratto szerint a magasabb szociális dominancia orientáció az apai mintából, a megfelelési kényszerből, az állandó győzni akarásból következik. A terrorismenedzsment elmélet szerint a szorongás elhárítható, ha feltétel nélkül ragaszkodunk saját csoportunk értékeihez és elveihez, ami bizonyos szituációkban felerősödik. Glick szerint akkor jön létre a bűnbakképzési mechanizmus, ha bizonyos válságjelenségek idején olyan politikai ideológia üti fel a fejét, amely elhitei az emberekkel, hogy egy adott csoport okolható a krízisért. A bűnbakkereső és a konspirációs elméletek azért népszerűek, mert magyarázatot és megoldást is

kínálnak. Célcsoportjuk általában a társadalmi ranglétra alján elhelyezkedő csoportok, ugyanis róluk el tudják hitettetni, hogy képesek voltak ártani a társadalomnak.⁸⁴

Aronson szerint a bűnbakképzési mechanizmus is hozzájárul az előítéletek kialakulásához. Alapját egy régi héber szokás, az Engesztelés Napja adja, amikor a pap egy kecskebak fejére olvasta a nép bűneit, majd kihajtotta a pusztába, hogy vigye magával azokat. A többségi társadalom ezt előszeretettel alkalmazza, a tőle több vonásban is eltérő kisebbségi csoportokra, nekik tulajdonítva minden rossz forrását. A háttérben meghúzódhatnak gazdasági és politikai konkurenciából származó feszültségek is. Az érdekütköztetések és az individualizmus előnyben részesítése során felülkerekedhet az agresszió és az előítéletes attitűd.⁸⁵

Hamilton, Rose és Tajfel szerint az emberi gondolkodás általános jellegzetességei is meghatározók az előítéletes gondolkodásban. Kutatásaik alapján elmondható, hogy annak érdekében, hogy az egyén megerősítse a csoportban elfoglalt pozícióját, képes azt a csoportot a másikkal szemben felülértékelni, ezzel is növelve a diszkriminációt.

Dencső Blanka és Sík Endre tanulmánya a magyarországi és nemzetközi kutatási eredményekre alapozva bemutatja az előítéletesség meglétét és mértékét az idegenellenességen, a homoszexuálisokkal szembeni attitűdön és a romákkal kapcsolatos véleményeken keresztül. Az eredményei alapján azt feltételezik, hogy az idősebbek sokkal előítéletesebbek, mint a fiatalok, valamint a település nagyságával és

⁸⁴ Aronson , Elliot (1998) 229-232.o., Csepeli György (1997) 496-497.o., F. Lassú Zsuzsa és Elekné Szarvas Anett (2000) 229.o., Fábíán Zoltán- Sík Endre (1996) 396- 397.o., Kovács Mónika: (2010) 8-14. o.

⁸⁵ F. Lassú Zsuzsa és Elekné Szarvas Anett (2000) 229.o.

az iskolai végzettség növekedésével csökken az előítéletesség. Arra is utal, hogy amennyiben van személyes ismerős az előítélettel sújtott társadalmi csoportban, akkor alacsonyabb lesz az előítélet mértéke. A homoszexuálisokkal szembeni előítéletesség esélye az átlagosnál nagyobb a férfiak, a középkorúak vagy idősebbek és a budapestiek körében. A romákkal szembeni előítéletesség esélye az átlagosnál nagyobb a városiak, és a középfokú vagy alacsonyabb iskolai végzettségűek körében. A menekültekkel, bevándorlókkal szembeni előítéletesség esélye az átlagosnál nagyobb a férfiak, a középkorúak, a munkaerőpiacról kiszorultak és a személyes ismerőssel nem rendelkezők körében. Így a fiatalság mindhárom esetben csökkenti az előítéletesség valószínűségét (Allport ezzel ellentétes álláspontot képvisel), s közel áll ehhez a helyzethez, ha a válaszoló nő, felsőfokú iskolai végzettségű, és van az adott csoportból személyes ismerőse.⁸⁶

2.4. Előítéletek Magyarországon

Az 1930-as évektől kezdve terjedtek el azok a vizsgálatok, amelyek a különféle etnikai és kulturális kisebbségekkel kapcsolatos attitűdök felmérését célozták, főleg az USA-ban. Az előítélet kérdése a második világháború után még nagyobb figyelmet kapott a szociálpszichológusok körében, immár Európában is.⁸⁷ Magyarországon az 1980-as években is végeztek kutatásokat, habár a rendszerváltást követően még jobban előtérbe került. Az előítéletes gondolkodás egyik kiváltó okaként a gazdasági és politikai konkurencia megjelenését hangsúlyozták. A társadalmi rétegek még jobban

⁸⁶ Dencső Blanka – Sík Endre (2007): 16-20.o., Enyedi Zsolt – Fábrián Zoltán – Sík Endre (2004): 386-387.o.

⁸⁷ Erős Ferenc (2007) 3. o.

eltávolodtak egymástól a gazdasági és munkaerő piaci verseny következtében, aminek hatására előtérbe kerültek az érdekösszetűzések. A zsidókkal és romákkal szembeni antiszemitizmus a megélhetés kérdése miatt felerősödött. Ebből következik, hogy a bevándorlás szigorítása napirendre került az 1990-es években, a nyugat-európai országokban. A Bar Kochba Intézet 1995-ben a különböző társadalmi csoportokról vallott vélekedéseket vizsgálta a 15-20 év közötti fiatalok körében. Legerőteljesebb negatív megkülönböztetést a cigányokkal kapcsolatban találtak, ami napjainkra is jellemző a roma tanulók közoktatási intézménybe kerülésétől számítva. Az iskolákban gyakran működnek szegregált roma, úgynevezett kiegészítő osztályok, ahol a tanulókkal szembeni követelményeket csökkentik. Ami szintén a diszkrimináció egy formája lehet. Az effajta oktatási keret után valószínűleg sikertelen lesz a társadalomba való integrálásuk.⁸⁸ Az University School of Education munkacsoportja fejlesztette ki, Rachel Lotan és Elisabeth Cohen vezetésével A Komplex Instrukciós Programot (KIP), ami a heterogén összetételű osztályok tagjainak együttműködésen alapuló tanítási-tanulási stratégia. Alapvető célja, hogy a kirekesztett tanulókat is bevonja a tanulási folyamatba. Hatékonysága abban áll, hogy figyelembe veszi a tanulók egyéni képességeit, a tananyagot átalakítja érdeklődést felkeltő és valós élethelyzetek tartalmazó csoportfeladatokra. Magyarországon a program népszerűsítése B. Nagy Éva és Kaposvári Anikó nevéhez köthető. Az érdeklődő iskolák részére (pl.: Győr, Hejőkeresztúr) 2001-ben tartott bemutató után a pedagógusok egyetértettek abban, hogy módszertani megújulásra van szükség a gyakorlatban, kiemelt hangsúlyt fektetve

⁸⁸ F. Lassú Zsuzsa és Elekné Szarvas Anett (2000) 232.o.

a roma tanulók oktatására.⁸⁹ Hasonló célokat tűzött ki maga elé az „Alma mater” program, amely a hátrányos helyzetű, főleg roma tanulók benntartására törekszik az oktatási rendszerben, valamint továbbtanulásuk támogatására, másrészt a pedagógusok felkészítésére a családdal való sikeres kommunikációra speciális tréningprogramok segítségével.⁹⁰

Az 1994-és 2002 között összehasonlító kutatások nyomán a Tárki kimutatta, hogy a cigányellenesség a fővárosban alacsonyabb, mint a vidéki városokban és falvakban. Azonban az előítéletesség aránya magasabb az ország keleti részén, a szakmunkásképzőt végzettek, az alacsony jövedelemmel és kevés háztartási cikkekkel rendelkezők, valamint a fiatalok között. Mivel a társadalmi rétegződés legalsóbb szintjén helyezkednek el, a cigányokkal szembeni előítéletek keverednek a szegényekkel, a munkanélküliekkel és a bűnözőkkel kapcsolatos előítéletekkel.⁹¹

A magyarországi kutatások elsősorban a csoportközi előítéletek kutatásával, ezen belül is a zsidósággal, a cigánysággal, a homoszexuálisokkal, a határon túli magyarsággal, a szomszédos népekkel kapcsolatos beállítódást méri és köti társadalmi és demográfiai tényezőkhöz. A Kurt Lewin Alapítvány 2006-ben két reprezentatív felmérést végzett Útkeresés, valamint Tolerancia címmel a diákok körében a kisebbségi csoportok felé irányuló esetleges előítéletek és sztereotípiák mérésére. Az Útkeresés nevet viselő vizsgálatban a diákoknak állást kell foglalniuk erkölcsi kérdésekben a következő válaszlehetőségekkel: az adott helyzetben biztosan, valószínűleg, vagy egyáltalán nem tenné azt, amit a kérdőív kínál. Az adatfelvétel 7. és

⁸⁹ B. Nagy Éva (2010) 182 o.

⁹⁰ Hanák Zsuzsanna (2012) 3. o.

⁹¹ Enyedi Zsolt – Fábíán Zoltán – Sik Endre (2004) 385-386.o., Fábíán Zoltán- Sik Endre (1996) 385.o., 396.o.

10. évfolyamos korosztályban történt, ami az adatok összehasonlíthatósága mellett, a diákok erkölcsi gondolkodásmódjának a fejlődését is nyomon követi. Azonban a megadott válaszok nem adnak lehetőséget a diákok gondolatainak megnyilvánulására. A Tolerancia nevet viselő vizsgálat célja, hogy objektív képet adjon a diákok társadalmi csoportokhoz való attitűdjeiről. Ennek érdekében nyitott kérdéseket tettek fel, valamint képeket mutattak és történeteket vázoltak az alanyoknak. A bemutatott három képen csak az illetők neve szerepelt, ami alapján ítéletet kellett mondaniuk arról, hogy milyen emberek. A szereplők: Giuseppe Bepi Colombo matematikus, egy féléves csecsemő kislány, Kolompár Ramóna és Ephraim Kishont Magyarországról származó zsidó író. A teszt tartalmazott két cigányellenes tartalmú viccet és a médiából ismert MIÉP képviselő ifj. Hegedűs Lóránt rádióbeszédében elhangzott két mondatát.⁹² Az eredményeket kategóriákba sorolták, és 1-5-ig pontozták az agresszivitásnak megfelelően. Az eredmények torzítása az eltérő írás és olvasás készségnek köszönhető. Az eredmények alapján a kutatók véleménye az, hogy a legtöbb esetben nem rasszizmusról és előítéletről van szó, hanem ismerethiányról, frusztrációról, agresszióról, az önreflexió hiányáról és a sztereotipizáló gondolkodásmódról.⁹³

Krekó Péter a Political Capital Institute European Social Survey nemzetközi adatbázis segítségével vizsgálatot végzett Magyarországon a jobboldali extrémizmus igénye iránt. Az eredmények alapján elmondható, hogy 2002 és 2009 között

⁹² „Rekeszd ki őket, mert ha nem teszed, ők teszik meg veled!” „A galíciai jöttmentek rágták és rágják szét a hont, a Jordán partja mellől jönnek megint a Duna partjára, még egyet rúgni a magyarba!”

⁹³ Ligeti György (2006) 373–389. o.

növekedett, azon válaszadók aránya, akik fogékonyak a szélsőséges jobboldali (rendszerellenes, sovíniszta, xenofób, tekintélyelvű) ideológiákra. Ez a nacionalista és kisebbségellenes politikai pártok megerősödéséhez vezethet. A 2009-es adatok alapján Magyarország a 32. helyet foglalja el a vizsgált országok sorában. Európa országainak megoszlására jellemző, hogy a keleti és a déli országokban nagyobb az igény a jobboldali extrémizmusra. Ennek oka a 20. században itt uralkodó jobboldali, majd baloldali totalitárius rendszerek. Ebből következik, hogy a legkisebb igényt a skandináv országokban találhatjuk. Nyugat-Európa legtöbb országában a mérések szerint csökkenőben van az előítéletesség, azonban Kelet-Európára ez nem igazán jellemző, sőt Magyarország ezen országok közül is kiemelkedik a felerősödött kisebbségekkel szembeni intoleranciával. Ennek oka a demokratikus intézményekbe vetett bizalom megrendülésében, a csalódottságban keresendő.⁹⁴

A német Friedrich Ebert Alapítvány 2011-ben publikálta az Európai Unió nyolc országára kiterjesztett vizsgálat eredményeit, melyet 2008-ban országonként reprezentatív módon ezer-ezer fő telefonon való megkérdezésével rögzítettek. A vizsgálat fókuszában a csoportokra irányuló elutasítás szindrómája (*group focused enmity syndrome*, GFE) állt. Bővebben az idegenellenesség, a rasszizmus, az antiszemitizmus, az iszlámellenesség, a szexizmus, és a homofóbia állt. A magyar adatokat tanulmányba Örkény Antal és Váradi Luca rendezte.

⁹⁴ Krekó Péter (2010) 73, 78, 81-83, 95.o.

A GFE szindróma jellegzetes struktúrája⁹⁵

A vizsgálatban szereplő országok a következők: Egyesült Királyság, Hollandia, Lengyelország, Magyarország, Németország, Olaszország, Portugália, valamint Franciaország, amelynek adatait jogfelfogásuk miatt nem lehetett kiértékelni. A nyolc vizsgált ország közül Magyarország rendelkezik a legelőítéletesebb (48 %) társadalommal, Lengyelországgal holtversenyben. A legtoleránsabbak a hollandok, a megkérdezettek 60 %-a előítélet-mentes. A társadalmi tőke, a bizalom, az étellel való elégedettség csökkentheti az előítéletességet. Az anómia, a társadalmi normák, szabályok érvényének gyengülése, a pesszimizmus eluralkodása azonban erősítheti. A

⁹⁵ Örkény Antal, Váradi Luca (2010) 32. o.

magas előítéletesség okai Magyarországon a következők lehetnek: a több évszázados múlt törésvonalai, a posztkommunizmus, a rendszerváltás. A honfoglalást követően a magyarság beintegrálódott a keresztény Európába, és harcmódorának köszönhetően a szomszédos népeket rettegésben tartva a Kárpát-medence ura lett. Hatalmának megtörésével, a törökök betörésével idegen uralom alá került az ország, a járványok, harcok következtében elpusztult területekre idegen nemzetiségek érkeztek, ezáltal csökkentve a magyar lakosság arányát és növelve kollektív fenyegetettségének tudatát. Mindezek mellett az országot Európa közepén a keleti és nyugati országok gazdasági versenyének és kulturális harcainak a tengelyében fekszik (reformáció, ellenreformáció), ami tovább növeli a veszélyeztettség érzetét. A félperifériás helyzetből következik a modernizáció igénye a 19. században, amit többségben a helyi feudális nagyurak és arisztokratákkal szemben a kisebbségi és nemzetiségi csoportok támogattak. Ennek eredményeként a többség negatív értékekkel ruházták fel a rendszer ellen felkelőket. A 20. század második felében a szovjet uralom alatt álló, az ipari termelésre berendezkedett országot az 1989-es rendszerváltás több területen is megrázta, hiszen a politikai és gazdasági életben is változás következett be. Az eddigi rendszer megszűnése, a pluralizmus és individualizmus megjelenése az embereket összezavarta, felerősítette az előítéleteket és sztereotípiákat. Felborult a társadalmi identitás szerveződés korábbi mintája, és az így keletkezett identitáskrizis számos társadalmi csoportban megnövelte az autoriter attitűdök iránti fogékonyságot. A kelet- és közép-európai kommunista országok átmeneti társadalmában a munkanélküliség megjelenése okozta az egyik legnagyobb traumát, hiszen a teljes foglalkoztatottság

mellett csak periferikusan volt jelen. A munkanélküliség, a munkaerőpiacról való kizorulás, a presztízsvesztéssel, a feleslegessé válás érzésével és frusztrációval párosult. A reáljövedelmek csökkenésével esett az életszínvonal, nőtt a létbizonytalanság. A Kádár-korszak széles középrétegét érintették a leginkább e változások. A Friedrich Ebert Alapítvány által 2011-ben publikált kutatás tervezése során a Bielefeldi Egyetemen 2002-ben beindított kutatás fogalomkészletéből, a csoportokra irányuló elutasítás szindrómájából indult ki. A diszkriminatív magatartás egyik tényezője lehet, hogy a többségi társadalom képtelen vagy nem hajlandó integrálni a kisebbségben tartott csoportokat. A fennálló gazdasági, kulturális és szociálpszichológiai különbségek miatt egyfajta védekezési mechanizmusként állítják fel az alá-fölé rendeltségi viszonyt. Véleményük szerint az egyes társadalmi csoportok az eltérő kulturális értékeik, továbbá gazdasági hiábavalóságuk és alacsonyabbnak vélt szintű civilizációs állapotuk miatt veszélyeztetik a fennálló társadalmi és kulturális berendezkedést. A szindróma kifejezés arra utal, hogy az előítéletesség gyökere a személyiségben, másrészt a társadalom strukturális szerkezetében is jelen van, tehát egy egységes gondolkodási sémára és attitűdre utal. Elemzésük elsősorban az előítéletesség univerzalitásának kérdéseivel foglalkozik.⁹⁶

⁹⁶Fábián Zoltán- Sik Endre (1996) 398-399.o., G. Márkus György (2012) 1-4.o., 11-16.o., Örkény Antal, Váradi Luca (2010) 30. o.

2.5. Az előítéletek csökkentésére irányuló törekvések

Az előítéletek nem velünk születnek, hanem elsajátítjuk őket a szocializáció során a családi és iskolai nevelésből, a szűkebb és tágabb társas közegből, a médiából, és a kultúrából. Ebből következik, hogy az előítéletek nem szüntethetők meg teljesen, de mérséklésükre az oktatással, a neveléssel, a felvilágosítással, jogi eszközökkel, törvényi szankciókkal lehetőségünk van. Azonban ez nemcsak a kutatók, a politikusok, a nevelők, a média-szakemberek feladata, hanem a társadalom minden tagjának.⁹⁷

Számos módszerrel lehet próbálkozni az előítéletek és sztereotípiák arányának csökkentésére, többek között a propagandával, az iskolai oktatással és felvilágosítással, a terápiás és csoport-interakciós technikákkal, vagy a csoportközi érintkezéssel. Sherif, Adorno és Allport nemcsak az előítéletek okait, hanem a csökkentésükre való módszereket is keresték. Adorno szerint az előítélet-mentesség a kisgyermekkorban zajló autonómiára nevelésben, a felvilágosításban, a kritikai gondolkodás kialakításában gyökerezik. Ezt szolgálja az oktatás is, ahol megjelentek a multikulturális, az emberjogi és a holokausztot tartalmazó tananyagok, melyek célja a tolerancia és empátia készség kialakítása, valamint fejlesztése.⁹⁸

Sikeres módszernek írható le a Rokeach féle konfrontációs módszer, amit Amerikában alkalmaztak a fehérbőrű lakosság körében, amellyel csökkentették a kognitív disszonanciát, a diszkriminatív csoporthoz való viszonyulás átértékelésével, és az egyenlősítő törekvések révén.

⁹⁷ Erős Ferenc (2007) 4. o.

⁹⁸ Kovács Mónika (2010) 17. o., 21. o.

Scherif cserkésztabori kísérletében versenyhelyzet teremtett a gyerekek között és a kölcsönös függés érzetének kialakításával felülkerekedett a csoportellentétén. Az együttműködés lehetővé tette egymás értékeinek és fontosságának a felismerését. A mindennapi életben, az iskolákban is jelen van a gyerekek számára a versenyhelyzet, amelynek az előbbre jutáshoz meg kell felelniük, ezáltal teljesítményüket ennek függvényében fokozzák. Azonban ha a tanuló állandóan kudarcot él át, akkor elveszti motivációs erejét, rontja az önértékelését, rossz közérzetet okozva. Ez akár az iskolakerüléshez, a bukáshoz is vezethet.

Dewey projekt módszerét átdolgozva alkalmazta Aronson a mozaik módszert, mely a kölcsönös függésen alapul. Az oktatási forma lényege, hogy a tananyag feldolgozása csoportbontásban történik meg, ahol a gyerekek a megtanulandó fejezeteket egymás között szétosztják, majd megtanítyák társaiknak. A kísérletben Pulitzer életrajzát 6 fejezetre osztva, 6 gyermeknek kellett közösen megtanulnia. Így a tananyag a csoport együttműködésével sajátítható el, növelve a rokonszenvet egymás iránt, illetve csökkentve a versenyhelyzetet. A mozaik módszeres gyerekeknek pozitívabb az önértékelésük, nagyobb empátiával rendelkeznek, mások nézőpontját is észlelni tudják. A módszert szintén felhasználta Slavinnak, akinek célja volt az, hogy a gyerekek egyforma szinten sajátítsák el az adott tananyagot. Minden gyerek más szempont szerint dolgozza fel a leckét, majd egészében tanulja meg a többiek segítségével. Fontos motiváló erő, hogy az értékelés a csoport átlagteljesítménye alapján történik.⁹⁹ Ez effajta kooperatív tanulási formának számos pozitív hatása van, mégsem terjedt el a pedagógusok körében. Ennek egyik oka, hogy az iskolák nem

⁹⁹Aronson, Elliot (1998) 244-252.o., F. Lassú Zsuzsa és Elekné Szarvas Anett (2010) 233-234.o.

rendelkeznek megfelelő infrastruktúrával és anyagi forrással az ehhez szükséges kellékek beszerzéséhez és sokszorosításához. Másrészt sokan elzárkóznak a reformpedagógia módszereitől, az újításoktól, félve az ezt követő esetleges negatív visszajelzésektől. Hiszen a szülők sok esetben nem tudnak azonosulni az új módszerek hatékonyságával, melyekkel őket nem oktatták, illetve a pedagógusok sincsenek a módszerhez szükséges tanári attitűdökkel felruházva. Ezért fontos a tanárképzés folyamatos formálása és továbbképzések rendezése, hogy ledöntse a hagyományok által felállított korlátokat, sztereotípiákat. Ezt segítheti elő többek között az Eszterházy Károly Főiskolán is a tanár szakos hallgatóknak kötelezően teljesítendő Önismereti és Eset megbeszélési kurzus is, ahol megismerhetjük saját határainkat, meg tanuljuk kezelni a váratlan helyzeteket, illetve a reform és alternatív pedagógiákkal foglalkozó kurzusok, amelyek bemutatják a legújabb oktatási módszerek előnyeit és hátrányait.

A Kodolányi János Főiskola Jane Elliott munkáit felhasználva indított el egy vizsgálatot. Az alap ötletet az amerikai tanítónő kutatásai nyújtották, aki Martin Luther King munkásságát mutatta be fehér, keresztény vallású gyerekekből álló osztálynak. Az előítéletek megértéséhez két csoportra osztotta az osztályt, a kék szemű emberekre, akik sokkal intelligensebbek, kedvesebbek, tisztábbak, segítőkészebbek, mint barna szemű társaik, akik buták, agresszívak, sőt bűdösek is. A barna szeműeknek, mint negatívan megkülönböztetett csoportnak, széles kék gallért tett a nyakába, és bizonyos viselkedésformákat tartatott be velük pl. nem ihattak egy csapból a kékszeműekkel. Másnap megcserélték a tulajdonságokat, a barna szeműek váltak a pozitív és közkedvelt személyekké. A gyerekekről számos fénykép készült, amely jól ábrázolja

érzéseiket az adott szituációban és szerepben, valamint rajzaikkal és érzékeltették ezeket. A negatív megkülönböztetéssel járó gallér viselete az adott napon, a rajzokon szomorúságot, sötétséget, míg a gallér nélküli napon vidámságot, mosolygó embereket és virágokat találunk. A vizsgálat végeztével a gyerekek széttépték a gallérokat és a saját bőrükön tapasztalták meg a negatív megkülönböztetés hatásait. Tisztába kerültek azzal, hogy a szemszín nem lehet meghatározó az emberek megítélésekor. A vizsgálatról készült filmben (A vihar szeme) számos akkori diák is részt vett, akik pontosan fel tudták idézni az akkori negatív érzéseiket arról a két napról, és hálásak azért a tapasztalatért, mert jobb emberré tette őket.¹⁰⁰

A Kodolányi János Főiskola következő kísérletében 12-16 fős nyelvtanár szakos hallgatókból álló önismereti csoportokat két-két pszichológus vezette, akik a két csoport közti diszkriminációt Hippokratész – Galénosz féle temperamentumtan segítségével állították fel. A személyiségteszt eredményeit felhasználva a melankolikus és flegmatikus emberek tulajdonságait pozitív megvilágításba helyezték és egyéb pozitív tulajdonságokkal ruházták fel, a szangvinikus-kolerikus típusokkal szemben. Ezáltal az első kategóriába soroltaknál kialakult egyfajta felsőbbrendűség érzet. Ez után a két önismereti csoportot három-három kiscsoportra bontották úgy, hogy minden vérmérséklet típusból legyen valaki az adott csoportban. A feladat melyet közösen kellett megoldaniuk, a Kodolányi Főiskola címerének és jelmondatának a megtervezése 15 perc alatt. A munkálatok alatt egy-egy megfigyelő jegyzeteket töltött a csoportban betöltött szerepekről. A vizsgálat eredménye, hogy a negatív tulajdonságokkal felruházott szangvinikus-kolerikus személyek, akik

¹⁰⁰ F. Lassú Zsuzsa és Elekné Szarvas Anett (2010) 227-228.o.

temperamentumoknak megfelelően eddig hangadók és dominánsak voltak, a negatív megítélés hatására visszahúzódóvá váltak, a pozitív tulajdonságokkal felruházott melankolikus és flegmatikus típusokkal szemben. A csoport e tagjaival pont az ellenkező folyamat játszódott le a pozitívumoktól felbátorodva dominánssá, aktív és ötletgazdag emberekké váltak. A gyakorlat lezárásaként ismertették a vizsgálat tárgyát és mindenkit megkértek, hogy ismertessék érzéseiket, beszéljék ki magukból esetleges indulataikat, amit a háttérbeszorulás váltott ki. A feladat célja az volt, hogy ismerjék meg a kirekesztettséget, a negatív sztereotípiákkal és előítéletekkel szembekerülő emberek érzését a saját bőrükön annak érdekében, hogy önmaguk változtatni tudjanak esetleges negatív berögződésükön. Az effajta gyakorlatok számos veszélyt rejthetnek magukban, ezért fontos, hogy szakemberek végezzék el kellő tudással és felkészüléssel a hátuk mögött.¹⁰¹

A sztereotipizálás és előítéletesség csökkentésének másik lehetséges módszerét az ún. kontaktus-hipotézis fogalmazta meg. A stratégia lényege, hogy a gyakori és rendszeres kapcsolat a társadalmi csoportok között elvileg csökkenti a sztereotip gondolkodást, ha az, az egyenlő pozíció alapján folytatott érintkezésem alapul. Morton Deutsch és Mary Ellen Collins nyomon követte hogyan alakul a fehérek négerellenes attitűdje, egy integrált és egy szegregált lakótelepen. Az integrált lakótelepen élőknek pozitív irányban változott meg a véleményük. Az elkülönítés megszüntetésének másodlagos hatása az elkerülhetlenség pszichológiája. Ha az egyén tudja, hogy elkerülhetetlen a kapcsolat kialakítása azzal szemben, akivel negatív attitűdjeink vannak, akkor a disszonancia enyhítése érdekében a pozitív tulajdonságokra fektetem a

¹⁰¹ F. Lassú Zsuzsa és Elekné Szarvas Anett: (2010) 235-240.o.

hangsúlyt, megpróbálom meglátni a jót az egyénben. Ezt a kettős helyzetet nevezzük kognitív disszonanciának. Minél előbb felismeri a társadalom, hogy az integráció elkerülhetetlen, annál inkább fog előítéletein változtatni. A kísérlet sajátossága, hogy állami kézben lévő lakótelepen történt. Ha ez magántulajdonban lett volna, fenn állhatna annak a veszélye, hogy a kisebbségi lakosság miatt leesik az ingatlan értéke, ami gazdasági konfliktushoz vezetne. Tehát az egyenlő pozíciójú érintkezés gazdasági konfliktus nélkül csökkenti az előítéleteket. Balassa Szilvia és Kovács András kutatásuk során vegyes etnikumú, és homogén lakóhelyeken is tesztelni kívánták a kontaktus hipotézis elméletet, főként a német, és szlovák lakosú településeken. A vizsgálat eredményei szerint az etnikai csoportok közötti személyes kapcsolat csökkenti az előítéletességet, illetve ezt tovább fokozza, ha azok a vegyesen lakott településeken alakulnak ki. Ezen településeken akkor is nagyobb a rokonszenv a kisebbségi csoportok iránt, ha még nem kerültek személyes kapcsolatba az említett csoport tagjaival. Ezzel ellentétben a Tajfel-paradigma azt állítja, hogy az együttélés és a személyes kapcsolat megléte erősítheti a sztereotip és előítéletes gondolkodást is.¹⁰²

Az emberek előítéleteinek csökkentésére a média is alkalmas lehet például olyan reklámok gyártásával, amelyek nem csak a többségi csoport tagjaihoz szól, hanem a kisebbségben levőkhöz is, saját csoportjukból származó szereplőkkel.¹⁰³

¹⁰² Aronson, Elliot (1998) 239-244.o., Balassa Szilvia, Kovács András (2010) 99, 102- 111.o.

¹⁰³ Síklaki István (2010) 114. o.

Irodalomjegyzék

Allport, Gordon W. (1977): *Az előítélet*, Budapest, Gondolat kiadó.

Aronson, Elliot (1998): *A társas lény*, Budapest, Közgazdasági és jogi könyvkiadó

Balassa Szilvia, Kovács András (2010): *Kontexus és kontaktus*.

A kontaktus hipotézis vizsgálata magyarországi vegyes lakosságú településeken. In: Alkalmazott pszichológia, XII. évfolyam, 1–2. szám, 99-112.o.
http://ap.elte.hu/wp-content/uploads/2012/09/APA_2010_1-2.pdf,

Utolsó megtekintés: 2013.06.28. 17:13

B. Nagy Éva (2010): *Megközelítések és módszerek. Ami rajtunk múlik* In: Alkalmazott pszichológia, XII. évfolyam, 1–2. szám, 179-189.o.
http://ap.elte.hu/wp-content/uploads/2012/09/APA_2010_1-2.pdf

Utolsó megtekintés: 2013.06.28. 10:57

Csepeli György (1997): *Szociálpszichológia*, Budapest, Osiris Kiadó.

Dencső Blanka – Sik Endre (2007): *Adalékok az előítéletesség mértékének és okainak megismeréséhez a mai Magyarországon*, Budapest, Oktatáskutató Intézet
http://www.itvagyunk.eu/application/essay/7_1.pdf

Utolsó megtekintés: 2013.10.31. 16:42

Enyedi Zsolt – Fábrián Zoltán – Sik Endre (2004) „Nöttek-e az előítéletek Magyarországon?": In: Kolosi Tamás, Tóth István György, Vukovich György (szerk.) Budapest, Társadalmi riport (TÁRKI) 375–399 o.

<http://www.tarki.hu/adatbank-h/kutjel/pdf/a809.pdf>

Utolsó megtekintés: 2013.08.02. 14:35

Erős Ferenc (2007): *Irányok és tendenciák az előítéletek kutatásában*. Educatio, 2007/1. szám. <http://epa.oszk.hu/01500/01551/00039/pdf/409.pdf>

Utolsó megtekintés: 2013.08.03. 09:03

Fábrián Zoltán–Sik Endre (1996): „Előítéletesség és tekintélyelvűség” In: Andorka Rudolf, Kolosi Tamás, Vukovich György (szerk.), Társadalmi riport. Budapest, TÁRKI, Századvég. 381–413.

<http://www.tarki.hu/adatbank-h/kutjel/pdf/a895.pdf>

Utolsó megtekintés: 2013.08.12. 14:12

Forgács József (2002): *A társas érintkezés pszichológiája*, Budapest, Kairosz Kiadó.

F. Lassú Zsuzsa és Elekné Szarvas Anett (2000): *Jane Elliott nyomában. Az előítéletek csökkentése a tanárképzésben*, Magyar Pedagógia, 100. évfolyam, 2.szám. http://www.magyarpedagogia.hu/document/F.Lassu_1002.pdf

Utolsó megtekintés: 2013.09.25. 16:28

G. Márkus György (2012): *Előítéletesség Európában, intolerancia Magyarországon. Recenzió és reflexió*, XXI. század- Tudományos közlemények 2012/27.

http://www.academia.edu/1484152/Eloiteletek_Europaban_intolerancia_Magyarorszagon. Utolsó megtekintés: 2013.08.27. 13:30

Hanák Zsuzsanna (2012): *A pedagógus családdal végzett munkájának szerepe a romák társadalmi integrációjában*. In.:Társadalmi együttélés Interdiszciplináris e-folyóirat 2012/3.szám

http://www.tarsadalmiegyutteles.hu/data/files/hanak_zsuzsanna_2pkqQa.pdf

Utolsó megtekintés: 2013. 09. 03. 17:18

Kende Judit (2010): *Óvodások előítéletei. A csoport szerepe. Kisgyerekek előítéleteinek és sztereotípiáinak alakulása* In: Alkalmazott pszichológia, XII. évfolyam, 1–2. szám. 135-143.o.

http://ap.elte.hu/wp-content/uploads/2012/09/APA_2010_1-2.pdf

Utolsó megtekintés: 2013. 07. 02. 14:23

Kovács Mónika (2010): *Az előítéletek okai és mérséklésük lehetőségei: a szociálpszichológiai nézőpont*. In: Alkalmazott pszichológia, XII. évfolyam, 1–2. szám. http://ap.elte.hu/wp-content/uploads/2012/09/APA_2010_1-2.pdf

Utolsó megtekintés: 2013 07. 12. 10:15

Krekó Péter (2010): *Jobboldali extrémizmus iránti igény Magyarországon és Izraelben*, In: Alkalmazott pszichológia, XII. évfolyam, 1–2. szám..

http://ap.elte.hu/wp-content/uploads/2012/09/APA_2010_1-2.pdf

Utolsó megtekintés: 2013 07. 21. 16:40

Ligeti György (2006) „*Sztereotípiák és előítéletek*”, In: Kolosi Tamás, Tóth István György, Vukovich György (szerk.), Társadalmi riport. Budapest, TÁRKI. 373–389

http://www.tarsadalomkutatas.hu/kkk.php?TPUBLA717/publikaciok/tpubl_a_717.pdf. Utolsó megtekintés:2013. 07. 18. 19:07

Örkény Antal, Váradi Luca (2010): *Az előítéletes gondolkodás társadalmi beágyazottsága nemzetközi összehasonlításban*. In: Alkalmazott pszichológia, XII. évfolyam, 1–2. szám, 29-46.o.

http://ap.elte.hu/wp-content/uploads/2012/09/APA_2010_1-2.pdf

Utolsó megtekintés: 2013. 10. 05. 18:06

Síklaki István 2010: *Sztereotípiák, reklám, identitás. Fókuszcsoporthoz kutatás az integrált reklámok fogadtatásáról*. In: Alkalmazott pszichológia, XII. évfolyam, 1–2. szám. 113-133.o. http://ap.elte.hu/wp-content/uploads/2012/09/APA_2010_1-2.pdf. Utolsó megtekintés: 2013. 07.15. 12:06